

Qo'qon xonligida madaniy hayot.

Mamatova Maftuna Artikbayevna

IIV Jizzax academic litseyi

Abdushukurova Aziza Haydar qizi

IIV Jizzax akademik litseyi

Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada XVIII asr boshlaridan XIX asr o'rtalariga qadar Markaziy Osiyodagi muhim bo'lgan Qo'qon xonligining jonli madaniy hayoti ko'rib chiqilgan. Xonlik adabiyoti, san'ati, diniy urf-odatlari va ijtimoiy urf-odatlarini o'rganib chiqib, maqolada madaniyat mintaqaning ijtimoiy-siyosiy dinamikasiga qanday ta'sir qilgani va aks ettirgani haqida to'liq ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar. Qo'qon xonligi, O'rta Osiyo, madaniy hayot, adabiyot, san'at, din, ijtimoiy urf-odatlar, XVIII - XIX asrlar

XVIII asrning boshlarida tashkil etilgan va 1876 yilda Rossiya imperiyasi tomonidan anneksiya qilingunga qadar davom etgan Qo'qon xonligi Markaziy Osiyoda hal qiluvchi davlat edi. Uning strategik joylashuvi Ipak yo'li uning madaniy landshaftini sezilarli darajada shakllantirgan boy madaniy almashinuvni rivojlantirdi. Ushbu maqolada Qo'qon xonligi madaniy hayotining turli jabhalari, uning adabiy yutuqlari, badiiy ifodalari, diniy urf-odatlari va ijtimoiy urf-odatlari yoritilgan. Ushbu madaniy elementlarni tushunish xonlikning tarixiy ahamiyati va uning Markaziy Osiyo mintaqasiga ta'siri haqida chuqurroq ma'lumot beradi.

Umarxon va madaniy muhit: Qo'qon xonligining savdo va hunarmandchilik markazi bo'lgan Qo'qon, Marg'ilon, Andijon, Namangan, Toshkent va boshqa shaharlari ayni paytda madaniyat markazlari ham bo'lgan. Chunonchi, birgina Qo'qon shahrida 120 ta maktab, 40 ta madrasa va masjid, Marg'ilonda 80 ta maktab, 10 ta madrasa va masjid faoliyat ko'rsatgan. Bu yerda

XVIII'XIX asrning birinchi yarmida ilm-ma'rifat olamida mashhur ijodkorlar yetishib chiqqan. Qo'qon xoni Umarxon esa ilm, madaniyat, adabiyot rivojiga, madrasalarda o'qish-o'qitish ishlarini yaxshilashga, turli kasb-hunar maktablarining ochilishiga e'tibor bergan. Umarxonning o'zi Amiriy taxallusi bilan ko'plab she'rlar yozgan. Uning atrofida 70 dan ortiq shoir yig'ilgan. 1821-yilda Fazliy Namangoniy Umarxon amriga binoan, 63 shoirning she'rlarini o'z ichiga olgan Majmuayi shoiron to'plamini tuzgan. 10 ming misradan ortiq o'zbek, fors-tojik tilidagi g'azal, muxammas, tuyuq janrlaridagi she'rlar to'plangan devon yaratilgan. Arab va fors tillaridagi kitoblar o'zbek tiliga tarjima qilindi. Noyob kitoblar iste'dodli xattotlar tomonidan ko'chirildi, nozik tasvirlar bilan bezatildi. Amiriy o'zbek va fors tillarida she'rlar yozdi. Uning g'azallar devoni 1882-yilda Istanbulda, 1905-yilda Toshkentda chop etildi.

Maxmur va Gulxaniy. Amir Umarxon davridagi yirik shoirlardan biri Maxmur (asl ismi Mahmud) XVIII asr oxirida tug'ilib, 1844-yili vafot etgan. Qo'qondagi Madrasayi Mirda o'qigan, keyin qo'shinda sipohlik qilgan. Maxmurning hajviy she'rlar devoni saqlangan bo'lib, unda 69 asar (3717 misra) jamlangan. U milliy adabiyotda ijtimoiy hajviyani yuksak pog'onaga ko'taradi. Hajviy asarlarida xalqqa jabr yetkazgan amaldorlarni keskin tanqid ostiga oladi. Xususan, "Hapalak" she'rida Hapalak qishlog'idagi xalq hayotining ayanchli manzarasini aks ettirsa-da, aslida, bu she'r butun xonlik hududidagi xalq hayotining manzarasini ifodalar edi. Mazkur she'rda quyidagi satrlar bitilgandi:

O'zbek mumtoz adabiyotining tanqidiy yo'nalishini rivojlantirgan Maxmur merosi keyingi davrdagi qalam ahlining hajviygo'ylik ijodiga samarali ta'sir ko'rsatdi. Bu davr adabiyotining yana bir yirik namoyandasi Gulxaniy (Muhammad Sharif) bo'lgan. U 1770-yilda hozirgi Tojikistonning Tavildara tumanida tug'ilgan. Boshlang'ich ta'limni qishlog'ida olgan. Muhtojlik oqibatida Namanganga kelib mardikorlik qilgan. Keyinchalik Qo'qonda istiqomat qiladi. Bu yerda hammomda go'lax (o't yoquvchi) bo'lib ishlaydi. Shu boisdan "Gulxaniy" taxallusi bilan ijod qilgan.

Uvaysiy. Gulxaniy o‘zbek adabiyotida poeziyaga masalni mustaqil janr sifatida birinchi bo‘lib kiritgan ijodkor edi. Gulxaniyning butun sharq adabiyotida mashhur hisoblangan asari “Zarbulmasal”dir. Asardagi “Maymun va Najjor”, “Tuya bilan Bo‘taloq” , “Toshbaqa bilan Chayon” kabi masallari chuqur axloqiy-ta’limiy ahamiyatga ega. Asardagi Yapaloqqush va Boyo‘g‘li, Ko‘rqush va Hudhud, Kulonkir sulton va Malik shohinlarning obrazlari orqali o‘sha davr jamiyatidagi illatlarni, hukmron tabaqalarning xalqqa o‘tkazgan jabr-zulmlarini, xalqning og‘ir turmush sharoitini haqqoniy tarzda katta badiiy mahorat bilan ochib bergan.

Qo‘qon adabiy muhitini Jahon otin taxallusi Uvaysiy (1779□1845) va Mohlaroyim Nodiralar ijodisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Uvaysiy oilasi o‘z davrining ilg‘or va ma‘rifatli oilalaridan edi. Otasi ham o‘zbek, ham tojik tilida qalam tebratgan. Oiladagi muhit Uvaysiyda ijod qobiliyatini yuzaga chiqardi. Uvaysiy Navoiy, Lutfiy, Bobur, Fuzuliy va Jomiy ijodlarini qunt bilan o‘rgandi.

Mohlaroyim Nodira

O‘zbek shoirasi, ma‘rifatparvar davlat arbobi Mohlaroyim Nodira (1792 1842) Andijonda tug‘ilgan. Otasi Rahmonqulibiy Andijon hokimi bo‘lib, Qo‘qon xoni Olimxonning tog‘asi edi. Umarxon Marg‘ilonga hokim etib tayinlanganidan keyin Nodiraga uylangan. Nodira Uvaysiy bilan tanishgach, uni yosh bolalar va kanizaklarni o‘qitish uchun muallimlikka taklif etadi. Nodira o‘g‘li Muhammad Alixon taxtga o‘tirgach, davlatni idora etishda faol ishtirok etadi, madrasalar qurdiradi.

Nodira (o‘z davrida ishlangan miniatura). Nodira olimlar, xattot va naqqoshlarni Qo‘qonga to‘plagan, ko‘plab kitoblarni qayta ko‘chirtirgan. Kitob muqovasining did bilan ishlanishiga e‘tibor beradi. Yaxshi xattotlarga, naqqoshlarga tilla qalam, kumush qalamdon sovg‘a qilgan. Nodiraning o‘zi ham o‘zbek, ham tojik tillarida ijod qilgan. Mohlaroyim Nodira taxallusida 180 she‘r jamlangan devon, Komila taxallusida 19 g‘azal, Maknuna taxallusida 333 g‘azaldan iborat devon yozgan. Nodiradan 10 ming misraga yaqin lirik adabiy meros qolgan. Uning she‘riyati asosini lirika tashkil etadi. She‘rlarida muhabbat,

sadoqat, mehr-vafo, ayni paytda, Sharq xotin-qizlarining dard-alamlari, oh-fig'onlari kuylanadi. Bundan tashqari, Nodira Navoiy, Fuzuliy va Bedil g'azallariga muxammaslar ham yozgan. Qo'qon xonligida ijod qilgan ulug'insonlardan bin iste'dodli shoir Boborahim Maslirab edi (1640□1711).

Boborahim Mashrab. U Namanganda tug'ilgan. 7 yoshligida xat-savodi chiqqan. 15 yoshidan boshlab tasavvuf ilmini egallay boshlagan. 18 yil davomida dunyoning juda ko'p mamlakatlarini kezib chiqqan. Mashrab o'z she'rlarida hukmron tabaqalarning mehnatkash xalqqa o'tkazgan jabr-zulmlarini, ochko'zligini, ba'zi ruhoniylarning, eshonlarning avom xalq ruhini do'zax va oxirat azoblari bilan dahshatga solayotganini ayovsiz fosh etadi. «'Xalqning og'ir, ayanchli ahvoliga achinadi.

Qo'qon xonligining madaniy jo'shqinligini uning turli tsivilizatsiyalar chorrahasi sifatidagi mavqei bilan bog'lash mumkin. Savdogarlar, olimlar va hunarmandlarning oqimi g'oyalar va badiiy uslublarning dinamik almashinuvini osonlashtirdi. Xonlarning homiyligi gullab-yashnayotgan madaniy muhitni rivojlantirishda muhim rol o'ynadi. Biroq, bu madaniy boylik xonlik ichidagi ijtimoiy tabaqalanish va siyosiy murakkabliklarni ham ta'kidladi. Turli etnik va diniy guruhlarining murakkab o'zaro ta'siri noyob madaniy mozaikani yaratdi, shuningdek, ijtimoiy birdamlik va siyosiy barqarorlikka qiyinchiliklar tug'dirdi.

Xulosalar

Qo'qon xonligining madaniy hayoti uning Markaziy Osiyodagi madaniy va intellektual markaz sifatidagi tarixiy roolidan dalolat edi. Uning adabiyot, san'at va diniy fikrga qo'shgan hissasi xonlik tanazzulidan ancha keyin mintaqaga ta'sir ko'rsatishda davom etgan doimiy meros qoldirdi. Qo'qonning madaniy yutuqlari Markaziy Osiyoni asrlar davomida xarakterlab kelgan madaniy sinkretizm va almashinuvning kengroq tarixiy jarayonlarini aks ettiradi.

Kelgusidagi tadqiqotlar Qo'qon xonligi davrida muayyan madaniy amaliyotlar va ularning evolyutsiyasini batafsil o'rganishga qaratilishi kerak. Zamonaviy Markaziy Osiyo davlatlari bilan qiyosiy tadqiqotlar mintaqaviy

madaniy dinamikaga kengroq nuqtai nazarni taqdim etishi mumkin. Bundan tashqari, tarixiy tadqiqotlarni arxeologik va antropologik usullar bilan birlashtirgan fanlararo yondashuvlar Qo'qon aholisining kundalik hayoti to'g'risida yanada boy tushunchalar berishi mumkin. Xonlikning me'moriy va badiiy merosini asrab-avaylash ishlari Markaziy Osiyo tarixidagi ushbu muhim davrning tarixiy va madaniy merosini saqlab qolish uchun ham muhimdir.

Adabiyotlar.

1. Matyoqubov O. Shashmaqom ilmi // Shashmaqom saboqlari (ma \square ruza va maqolalarning uchinchi to \square plami) -Toshkent: 2007. -B. 15-27.
2. Matyoqubov O. Maqomot. -Toshkent: Musiqa, 2004. - 400 b.
3. Rajabiy Yu. Musiqa merosimizga bir nazar. Toshkent: 1978.- B. 8 "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal / <http://oac.dsmi-qf.uz> Volume 4 Issu
4. Зия А. История узбекской государственности. - Ташкент: 2000. – Б. 298.
5. Полатов И., Мустафаев А. Из истории борьбы узбекского народа за воду // Учен. Бац. АГПИ. – 1955. - VIP. II. - С. 47.
6. Хаклиев В. Сельская местность Северной Ферганы в конце XIX-начале XX вв. (Историко-этнографическое исследование): аннотация. деревня. ... ист. наука. - Ташкент, 1998. - 27 с